

WSTĘP. ZDEJMOWANIE MASKI Z MASKI

Paradoksem jest, że ogromne zainteresowanie problematyką maski wśród badaczy różnych dyscyplin na całym świecie – archeologów, etnologów i etnografów, antropologów, socjologów, kulturoznawców, teatrologów, literaturoznawców, historyków sztuki etc. – wyrażające się mnóstwem publikacji nie tylko w językach kongresowych, nie znajduje jak dotąd proporcjonalnego oddźwięku w Polsce. Bibliografia adnotowana *Masks from Antiquity to the Modern Era. An Annotated Bibliography*, wydana w formie książkowej przez Herberta Inhabera w 1997 roku, liczy około 1200 pozycji, w większości anglojęzycznych, co stanowi tylko ułamek całości. W ciągu następnych dwudziestu lat literatura powiększyła się tak znacznie, że nikt już nie pokusił się o jej zebranie. Na policzenie polskich książek poświęconych masce wystarczyłoby – mówię to może z pewną dozą retorycznej przesady – palców dwojga rąk. Dociekanie przyczyn tej sytuacji oraz analiza stanu posiadania nie stanowi celu niniejszego wstępu. Faktem jest jednak, że w języku polskim nie powstało jak dotąd żadne całościowe opracowanie z zakresu historii lub teorii maski. Mamy tylko kilka tomów zbiorowych, monografii szczegółowych – z wybitnymi pracami afrykanistycznymi i orientalistycznymi na czele – oraz garść mniejszych różnotematycznych studiów czy szkiców, reprezentowanych już liczniej.

W centrum tej skromnej polskiej bibliografii należy umieścić *Maski*, wydane w dwóch tomach ponad trzydzieści lat temu, w 1986 roku, przez Marię Janion i Stanisława Rośka w Wydawnictwie Morskim w Gdańsku jako pokłosie konwersatorium prowadzonego przez autorkę *Gorączki romantycznej* na Uniwersytecie Gdańskim w cyklu „Transgresje”. To było prawdziwe otwarcie tej problematyki we wszystkich jej wymiarach – literaturoznawczym (zgodnie z główną specjalnością redaktorów), filozoficznym, antropologicznym, psychologicznym, teatrologicznym, artystycznym. Doprawdy, nastąpiło wtedy zdjęcie maski z maski.

W ułożonych przemyślnie przez Janion i Rośka wypisach (bo tak trzeba określić charakter ich publikacji) znalazły się fragmenty, na ogół niewielkie – wyjąwszy dział

komentarzy oraz części poświęcone Tadeuszowi Peiperowi i Jerzemu Grotowskiemu¹ – zarówno dzieł dawnych, jak i współczesnych, polskich i obcych. Mieszanka autorów była prawdziwie doborowa, a zestawienia nazwisk w poszczególnych rozdziałach często zaskakujące: od Baudelaire’a do Rilkego, od Arystotelesa do Stempowskiego, od Mickiewicza do Brechta, od Santayany do Różewicza, od Drewala do Girarda, od Burauda do Krasińskiego, ponadto Michelet, Flaubert, Leonor Fini i inni. Nikogo z ważnych autorów nie zabrakło też w drugim tomie z „fragmentami antropologicznymi”: Bachelard, Duvignaud, Barthes, Starobinski, Levinas, Tischner, Bataille... Do tego 151 ilustracji, niestety w słabych reprodukcjach (co charakterystyczne dla edytorstwa lat 80. XX wieku, schyłku PRL-u), ale dających pojęcie o różnych zastosowaniach i sposobach rozumienia maski. O jej znaczeniu w kulturze².

Oba tomy *Masek* ułożone przez Marię Janion i Stanisława Rośka są cytowane i przypominane do dzisiaj, ale za tym otwarciem na ważną problematykę transdyscyplinarną nie poszły dalsze czyny i badania. W następnych latach ukazało się kilka cennych monografii i studiów etnologicznych, m.in. Lucjana Buchalika (o maskach afrykańskich Dogonów³), później zaś także kulturoznawczych i historycznoteatralnych, m.in. Mirosława Kocura (o maskach w teatrze antycznym i na Bali⁴), Stanisława Rośka (o maskach pośmiertnych⁵), Estery Żeromskiej (o maskach japońskich⁶) czy Włodzimierza Szturca (o maskach rytualnych różnych kultur⁷),

¹ Ta ostatnia została niedawno wydana oddzielnie, zob. *Grotowski powtórzony*, wstęp i oprac. Stanisław Rosiek, Gdańsk 2009.

² Co ciekawe, niemal w tym samym czasie we Francji ukazała się podobna publikacja, choć pomysłana z mniejszym rozmachem (za to w dużo lepszej szacie edytorskiej), pod redakcją teatrologów Odette Aslan i Denisa Bableta *Le masque: du rite au théâtre*, CNRS Éditions, Paris 1985. Nie zawierała ona jednak wypisów na gdańską modłę, ale zapis dwóch kilkudniowych dyskusji okrągłego stołu, które odbyły się w Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) w Paryżu w grudniu 1981 i w kwietniu 1982 na temat maski rytualnej i maski teatralnej w różnych kulturach, w aspekcie historycznym i współczesnym. Znaczną część tomu wypełniły ponadto teksty dwudziestowiecznych artystów posługujących się maskami w swojej praktyce teatralnej: od Craiga i Schlemmera do Kantora i Mnouchkine. Redaktorzy gdańskich *Masek* zdążyli tylko odnotować wydanie francuskiej książki, ale nie zdołali już jej wykorzystać lub się do niej odwołać.

³ Lucjan Buchalik, *Dogon ya gali: dawny świat Dogonów*, Żory 2011, a także *Maska afrykańska – między sacrum a profanum / African Masks – Between the Sacred and the Profane*, red. Lucjan Buchalik, Katarzyna Podyma, Żory – Katowice 2012.

⁴ Mirosław Kocur, *Teatr antycznej Grecji*, Wrocław 2001 (rozdz. *Maska*); tenże, *We władzy teatru. Aktorzy i widzowie w antycznym Rzymie*, Wrocław 2005; tegoż, *Źródła teatru*, Wrocław 2013.

⁵ Stanisław Rosiek, *[nienapisane]*, Gdańsk 2008 (rozdz. *Archiwum martwych twarzy*).

⁶ Estera Żeromska, *Maski na japońskiej scenie: od pradziejów do powstania teatru nō. Historia japońskiej maski i związanej z nią tradycji widowiskowej*, Warszawa 2003.

⁷ Włodzimierz Szturc, *Rytualne źródła teatru: obrzęd – maska – święto*, Kraków 2013; tegoż, *Genetyka widowiska: człowiek – maska – rytuał – widowisko*, Kraków 2017.

w tym czasie udostępniono też polskim czytelnikom kolejne przekłady klasyków tej tematyki, jak Roger Caillois, Claude Lévi-Strauss czy Karl Kerényi, ale dopiero po trzydziestu latach podjęto kolejną próbę wielostronnego, międzykulturowego, wykraczającego poza tradycyjną etnografię opisanie maski w jednym tomie pod przydługim, choć adekwatnym do zawartości tytułem *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem: studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, wydanym pod redakcją Wiesny Mond-Kozłowskiej w oficynie słowo/obraz terytoria (Gdańsk 2016). Zebrane tam artykuły – których podstawą były referaty wygłoszone na międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Krakowie w 2012 roku przez tamtejszy Instytut Cervantesa, Polskie Stowarzyszenie Antropologii Tańca, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli i Cricotekę – złożyły się w rodzaj sondy tematycznej, opis różnych przejawów funkcjonowania maski w wybranych czasach i kulturach: od starożytnej Grecji i antycznej kultury chińskiej poprzez teatr indyjski i irański, współczesne maski karnawałowe w zachodnich Alpach i na Sardynii, po maski w twórczości Tadeusza Kantora. O współczesnych maskach europejskich traktowały tylko cztery teksty, za to całość uzupełniono ogólną refleksją antropologiczną i fenomenologiczną.

Wreszcie rok później (i znowu w Gdańsku!) Małgorzata Jarmułowicz przy współpracy Katarzyny Kręglewskiej wydała trzeci ze wskazywanych tutaj – jako punkty odniesienia dla obecnej antologii – zbiorowych polskich tomów „maskowych”: *Ogród sztuk. Maska* (Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2017), również będący pokłosiem wcześniejszej konferencji, zorganizowanej – tym razem z udziałem tylko krajowych uczestników w niemałej liczbie 23 osób – w dwóch odsłonach: najpierw w formie wykładów gościnnych pod ogólnym tytułem „Maski w kulturach świata”, następnie pod hasłem „Maska – między rytuałem, teatrem i literaturą”. Oprócz tradycyjnych ujęć etnologicznych (maski rytualne Afryki, maski irokeskie, maski Nowej Gwiney i Oceanii, maski azjatyckie) w pokonferencyjnym tomie znalazły się wypowiedzi dotyczące masek teatralnych i karnawałowych, masek pośmiertnych, motywów maski w wybranych dziełach literackich, a także kwestii teoretycznych: maski jako przedmiotu performatywnego, maski w kontekście ciała widowiskowego czy tożsamości. Można chyba stwierdzić, że ze względu na zakres i szerokie perspektywy ta publikacja ma szansę stać się ponownym otwarciem na wielostronnie ujęte badania nad maską, tym razem już przez rodzimych przedstawicieli różnych dyscyplin. Byłoby to ze wszech miar pożądane, jako że na przełomie XX i XXI wieku można odnotować na świecie prawdziwy „zwrot maskowy”, objawiający się wręcz lawinowym przyrostem publikacji uwzględniających najnowsze tendencje metodologiczne, znacznie rozszerzających dotychczas poruszaną tematykę, a także – po latach lekceważenia – odkrywających na nowo maskę europejską. Długo bowiem pokutowało przeświadczenie, że zdesakralizowane maski europejskie w warunkach standaryzacji i globalizacji kultury straciły znaczenie „pierwotnego narzędzia człowieka” – jak to

określał Karl Kerényi⁸ – i zostały sprowadzone do roli przedmiotów użytkowych, mniej lub bardziej egzotycznych ozdób, zabawek lub artefaktów sztuki ludowej.

„Karnawał umarł, też coś!” – podśmiewał się kiedyś Victor Turner w odpowiedzi na takie diagnozy poważnych badaczy⁹. Dzisiaj podobnym wzruszeniem ramion można by zbyć tych, którzy przewidywali pogrzeb europejskiej maski. Teksty zgromadzone w niniejszej antologii, z których znakomita większość wyszła spod pióra autorów ze Starego Kontynentu, świadczą najlepiej o znaczeniu maski *hic et nunc*. Tom *Paradoksy maski* powstał zresztą w ramach szerszej zakrojonego projektu Narodowego Centrum Nauki¹⁰ „Maska w kulturze współczesnej Europy: obrzęd – karnawał – teatr – zabawa – sztuka”, realizowanego na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem piszącego te słowa. Głównym celem prowadzonych badań są rozpoznanie i interpretacja funkcji oraz form obecności maski w różnych obszarach współczesnej kultury europejskiej, maski – podkreślmy – rozumianej nie jako metafora, co częste w pracach psychologicznych i socjologicznych, ale jako przedmiot materialny i performatywny zarazem, czyli taki, który generuje określone zachowania i działania zarówno wśród noszących maski, jak i patrzących na nie. Monografia¹¹ planowana w ślad za niniejszym tomem powinna ukazać te problemy możliwie wszechstronnie, z zastosowaniem adekwatnych, interdyscyplinarnych narzędzi metodologicznych, m.in. z obszaru antropologii widowisk i performatyki. Tymczasem niech teksty zebrane w antologii zaświadczą o ciągłej potrzebie poszukiwania dróg rozumienia i oglądania masek.

Oglądania – także w sensie dosłownym. Muzea etnologiczne, wielokrotnie oskarżane, nie bez słuszności, o uleganie kolonialnym praktykom wyjmowania masek i innych oryginalnych artefaktów z ich środowiska naturalnego, o pozyskiwanie eksponatów wręcz dzięki hurtowym zakupom u producentów, o nieposzanowanie ich pierwotnego przeznaczenia, coraz częściej przeorganizowują ekspozycje, tworzą kolekcje tematyczne, zmieniają sposoby opisu i inwentaryzacji, prowadzą działania edukacyjne, próbują wchodzić w dialog zarówno z widzami, jak i reprezentantami prawowitych właścicieli. Z kolei uznane muzea i galerie sztuki organizują wystawy odkrywające nowe dymensje maski, szczególnie zaś ich mediacyjne znaczenie w relacjach między swoimi i innymi – kimkolwiek by oni byli. To ponowne, sukcesywne zdejmowanie maski z maski.

⁸ Karl Kerényi, *Człowiek i maska*, przeł. Anna Kryczyńska-Pham, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2002, nr 3–4, s. 141.

⁹ Victor Turner, *Karnawał, rytuał i zabawa w Rio de Janeiro*, przeł. Iwona Kurz, w: *Karnawał: studia historyczno-antropologiczne*, wybór, oprac. i wstęp Wojciech Dudzik, Warszawa 2011, s. 292.

¹⁰ Projekt konkursowy Opus 8, umowa nr 2014/15/B/HS2/00482.

¹¹ Tom pod tytułem *Maska w kulturze współczesnej Europy: teorie i praktyki* ukaże się w Wydawnictwie Naukowym PWN pod koniec 2019 roku.

Z dużych, znaczących wystaw z ostatnich lat, zmieniających nasze spojrzenie na maskę i nasze rozumienie maski – a co za tym idzie nas samych jako wytwórców i nosicieli masek – niektóre warto tu wymienić¹², tym bardziej że zwykle towarzyszyły im obszerne katalogi, zawierające nie tylko reprodukcje wystawianych artefaktów, lecz także ciekawe, często odkrywczе komentarze, które świetnie funkcjonują jako autonomiczne teksty – kilka z nich znalazło się zresztą w niniejszej antologii: *Entlarvt! Von Masken und Maskeraden* (Zdemaskowany! O maskach i maskaradach) – Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 2004–2005¹³; *Masques de Carpeaux à Picasso* (Maski od Carpeaux do Picassa) – Musée d'Orsay, Paryż 2008–2009¹⁴ oraz ta sama wystawa pod zmienionym tytułem *Masken. Metamorphosen des Gesichts von Rodin bis Picasso* (Maski. Metamorfozy twarzy od Rodina do Picassa) – Institut Mathildenhöhe, Darmstadt 2009¹⁵; *Wir sind Maske* (Jesteśmy maską) – Museum für Völkerkunde we współpracy z Kunsthistorisches Museum i Österreichisches Theatermuseum, Wiedeń, 2009¹⁶; *Masques, mascarades, mascarons* (Maski, maskarady, maszkarony) – Luwr, Paryż 2014¹⁷; *Hinter der Maske* (Druga strona maski) – Tiroler Volkskunstmuseum, Innsbruck 2014¹⁸ i wreszcie najnowsza *Powermask – The Power of Masks* – Wereldmuseum, Rotterdam 2017–2018¹⁹. Nowemu pisaniu o maskach towarzyszy, jak widać, również nowy sposób ich oglądania, a zainteresowanie tą tematyką przejawiają zarówno główne

¹² Pomijam tu muzea etnograficzne i specjalistyczne z największym w Europie Międzynarodowym Muzeum Karnawału i Maski (Musée International du Carnaval et du Masque) w Binche w Belgii na czele. Trzeba jednak wspomnieć, że to ostatnie było w latach 2014–2015 współproducentem – wraz z Muzeum Kultur Europy i Śródziemnomorza (Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée) w Marsylii – największej ostatnio wystawy poświęconej masce karnawałowej: *Le monde à l'envers. Carnavals et mascarades d'Europe et de Méditerranée* (Świat na opak. Karnawały i maskarady w Europie i Śródziemnomorzu). Katalog pod tym samym tytułem co wystawa wydano pod red. Marie-Pascal Mallé (Paris 2014). W Polsce największą w ostatnich latach tego rodzaju ekspozycją była wystawa „Karnawał król Europy” zorganizowana w ramach międzynarodowego projektu pod tym samym tytułem przez Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie w 2012 roku.

¹³ Katalog: Andreas Seim, *Entlarvt! Von Masken und Maskeraden*, Karlsruhe 2004.

¹⁴ Katalog: *Masques de Carpeaux à Picasso*, ouvrage sous la direction de Édouard Papet, Paris 2008.

¹⁵ Katalog: *Masken. Metamorphosen des Gesichts von Rodin bis Picasso*, hrsg. von Ralf Beil, Konzeption und wissenschaftliche Bearbeitung Édouard Papet, Darmstadt 2009. Wystawę pokazywano jeszcze w Kopenhadze (Ny Carlsberg Glyptotek) w 2009 roku, ale nie drukowano tam osobnego katalogu.

¹⁶ Katalog: *Wir sind Maske*, hrsg. von Sylvia Ferino-Pagden, Wien 2009.

¹⁷ Katalog: *Masques, mascarades, mascarons*, sous la direction de Françoise Viatte, Dominique Cordellier, Violaine Jeammet avec la collaboration d'Hélène Grollemund. Introduction de Jean Starobinski, Paris 2014.

¹⁸ Katalog: *Hinter der Maske*, red. Herlinde Menardi, Karl C. Berger, Innsbruck 2014.

¹⁹ Katalog: *Powermask – The Power of Masks*, concept Walter Beirendonck, Tiel 2017.

muzea europejskie w Paryżu i Wiedniu, jak i bardziej lokalne w Karlsruhe czy Innsbrucku. Spełnia się wreszcie oczekiwanie Claude'a Lévi-Straussa sprzed ponad pół wieku, że „kolekcje [masek] opuszczą muzea etnograficzne, by zająć należne im miejsce w Muzeach Sztuk Pięknych [...]. Bowiem sztuka ta dorównuje arcydziełom podziwianym na całym świecie, a półtora wieku badań nad nią ujawniło nadzwyczajną różnorodność jej niewyczerpywalnych i ciągle odnawiających się wartości”²⁰. Każda z wymienionych wystaw zasługuje na oddzielny opis, ale tymczasem musimy tego poniechać i tylko odnotować ich coraz większą częstotliwość, by zaprezentować teksty wybrane do niniejszej antologii.

Obejmuje ona wyłącznie artykuły autorów zagranicznych, które wcześniej nie były tłumaczone na język polski. To pierwsze kryterium. Drugim jest interdyscyplinarność. Wśród autorów mamy, owszem, etnologów, jak na każdą pracę o masce przystało, ale tym razem znaleźli się tu w mniejszości – i reprezentują głównie etnologię europejską. Inne teksty zostały napisane z perspektywy filozofii, teatrologii, archeologii, historii sztuki, nauk społecznych – albo łączą różne punkty widzenia. Trzecim przyjętym tu kryterium jest status nowości. Poszczególne artykuły mają stanowić przykłady aktualnych i, jak powiedziano wyżej, różnorodnych badań nad maską, w większości niepodjęmowanych jeszcze w Polsce. Aż 14 spośród 20 tekstów powstało już w XXI wieku. Ich wybór okazał się niezwykle trudny ze względu na wspomnianą obfitość najnowszej literatury przedmiotu, a kwerendzie poddano tylko prace napisane w trzech podstawowych językach używanych w obiegu naukowym: angielskim, francuskim i niemieckim. Antologię otwierają jednak dwa starsze, krótkie teksty klasyków maskowej problematyki: Claude'a Lévi-Straussa (z 1959 roku) i Rogera Caillois (z 1965 roku). To oni wyznaczali kierunki badawcze, to oni są przywoływani właściwie w każdym z pozostałych szkiców. Nie powinno więc ich tu zabraknąć, także po to, by móc się przekonać, jakie myśli o masce obecnie już spowszedniały, jakie okazały się nietrafne, a jakie brzmią frapująco do dzisiaj. Co ciekawe, oba teksty powstały w związku z jedną z pierwszych dużych w skali europejskiej wystaw masek w paryskim Muzeum Guimet, trwającą od grudnia 1959 roku do września 1960 roku. Zgromadzono i zestawiono na niej 268 masek eskimoskich, syberyjskich, kirgiskich, indiańskich z obu Ameryk, azjatyckich, afrykańskich, nowokaledońskich, nowohebrydzkich (obecnie Vanuatu) oraz europejskich: historycznych i współczesnych. Zestawiono – bo masek nie zaprezentowano wedle pochodzenia geograficznego, ale według konceptu kuratorów pracujących pod kierunkiem Henriette Demoulin-Bernard, którzy chcieli zobrażować problemy typologii maski, fenomenologii i funkcji maski, komunikacji, teatru różnych kultur, relacji maski do śmierci etc. Claude Lévi-Strauss, jako jeden z kilkunastu zaproszonych autorów, napisał do katalogu wystawy krótki artykuł

²⁰ Claude Lévi-Strauss, *Drogi masek*, przeł. Monika Dobrowolska, Łódź 1985, s. 5.

o maskach amerykańskich²¹, ale to nie ten tekst przedrukowujemy w antologii, lecz komentarz opublikowany przez autora *Antropologii strukturalnej* w tygodniku „L'Express” z 10 grudnia 1959²².

W katalogu omawianej wystawy znalazło się tylko 31 fotografii masek prezentowanych wówczas w Muzeum Guimet. Może dlatego pięć lat później wymieniona szefowa kuratorów wydała drugą publikację dotyczącą tej samej ekspozycji, tym razem ze 111 reprodukcjami i tylko z własnymi do nich komentarzami, już bez artykułów innych badaczy – z wyjątkiem zaproszonego specjalnie Rogera Caillois, który napisał przedmowę. Właśnie ten tekst znalazł się w antologii²³. To spotkanie dwóch uznanych autorów trzeba uznać za bardzo szczęśliwą koincydencję. Nie można było jej nie wykorzystać jako drogowskazu.

Z innych powodów na końcu antologii, w charakterze apendyksu, publikujemy najstarszy w całym zestawie tekst, napisany w 1946 roku przez późniejszego wybitnego genewskiego historyka idei Jeana Starobinskiego. To tylko krótki fragment, bardziej literacki niż naukowy; to poetycki esej pokazujący, że o masce można pisać zupełnie inaczej, kiedy opuszcza się terytorium dyskursu naukowego. Szkic ten nie ma charakteru puenty, niektóre myśli młodego, 26-letniego wówczas Starobinskiego, dzisiaj mogą wydawać się osobliwe, ale potwierdzają w odniesieniu do maski to, co – za Shakespearem – bywa często cytowane w stosunku do karnawału: „Jest świat gdzie indziej”.

Wszystkie pozostałe teksty – nowe i najnowsze – podzielono na trzy grupy: *Teorie, Terytoria i Studia*.

Niemiecka autorka książki *Masken und Maskierung* (Maski i maskowanie), Ingele Ebeling, pisała w 1984 roku: „Ciągłe nie mamy teorii maski, chociaż tyle o niej napisano. Zaslugą byłby już sam zamiar dokonania czegoś takiego. Ktokolwiek jednak dłużej zajmuje się maską i wszelkimi formami maskowania, tym bardziej bezradny staje przed przytłaczającą różnorodnością wszystkich aspektów fenomenu maski”²⁴. Jest w tym dużo prawdy, chociaż próby teoretycznego ujęcia maski podejmowano już niejednokrotnie. Żeby się o tym przekonać, dość przywołać różne artykuły encyklopedyczne, jeszcze z lat 30. XX wieku²⁵. Takim właśnie artykułem,

²¹ Claude Lévi-Strauss, *Amérique du Nord et Amérique du Sud*, w: *Le Masque: Décembre 1959 – Septembre 1960*, Musée Guimet, Paris 1959, s. 21–27.

²² Zob. w niniejszym tomie, s. 19–24.

²³ Zob. w niniejszym tomie, s. 25–29.

²⁴ Ingele Ebeling, *Masken und Maskierung. Kult, Kunst und Kosmetik: von den Naturvölkern bis zur Gegenwart*, Köln 1984, s. 7.

²⁵ Zob. np. Margarete Bieber, *Maske (Theater)*, w: *Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 14.2 – 28. Halbband, Stuttgart 1930, szp. 2070–2120 albo cytowany do dzisiaj, szczególnie w literaturze niemieckojęzycznej, Karl Meuli, *Maske, Maskereien*, w: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli et al., Bd. 5, Berlin–Leipzig 1932/33, szp. 1744–1852.

tyle że już z XXI wieku, jest otwierający dział *Teorie* tekst religioznawcy Henry'ego Pernet, ucznia i dawnego współpracownika Mircei Eliadego. Pernet nie formułuje co prawda własnej teorii maski, ale niejako z lotu ptaka pokazuje, co zostało dotąd zrobione. Pozostałe szkice umieszczone w tym dziale mierzą się z wybranymi problemami teoretycznymi, postrzeganymi z perspektywy czy to antropologii (A. David Napier, Karsten Lichau), czy to filozofii (Jean-Luc Nancy), czy wreszcie psychoanalizy (Jean-Thierry Maertens), natomiast zapowiedzią całościowej teorii jest *Paradoks maski* – pierwszy rozdział obszernej książki pod takim tytułem autorstwa szwajcarskiego teatrologa i germanisty Richarda Weihego, wydanej w 2004 roku w Monachium. Weihe nie kryje zresztą, że cytowana wyżej uwaga Ingelore Ebeling stała się dla niego inspiracją i wyzwaniem. Ale rozstrzygający impuls przyszedł spoza etnologii i teatrologii, czyli spoza dyscyplin tradycyjnie kojarzonych z badaniami nad maską. Tym impulsem były matematyczno-logiczne i teoriopoznawcze *Laws of Form* (Prawa formy) George'a Spencera-Browna, które pozwoliły Weiheemu spojrzeć na dwustronną formę maski jak na paradoks jedności różnicy lub model jedności przeciwieństw. Warto by przełożyć tę pracę w całości na język polski.

Druga część antologii pokazuje przykładowe tematyczne terytoria występowania maski we współczesnej kulturze europejskiej. O ile teksty teoretyczne odnosiły się również do masek afrykańskich czy amerykańskich – musiały przecież, jeśli miały objąć całość problematyki! – to tutaj obszarem dociekań jest już tylko Europa: maski obrzędowości zimowej, w tym karnawałowej (Cesare Poppi), dwudziesto-wieczne maski teatralne (Vana Greisenegger-Georgila, David Wiles), maski użytkowe, ochronne i bitewne (Cara McCarty), maski hańby, karykatury i demonstracji (Karl C. Berger), maski protestu politycznego (Lone Riisgaard i Bjørn Thomassen). Wybór tekstów do tego działu wynikał głównie z chęci zaprezentowania polskiemu czytelnikowi nowych tematów, do tej pory słabo obecnych w refleksji kulturoznawczej – zarówno rodzimej, jak i tłumaczonej. Z tego powodu w tej części nie zamieszczono na przykład żadnego szkicu poświęconego masce pośmiertnej, o której ciekawie pisał już wspomniany wyżej Stanisław Rosiek²⁶, a wśród tekstów zagranicznych nie udało się znaleźć równie atrakcyjnego; podobnie zrezygnowano z tłumaczenia jakiegoś nowego ogólnego studium na temat europejskiej maski karnawałowej, jako że tę tematykę już nieźle w Polsce rozpoznano²⁷, w trzeciej części antologii pomiesz-

²⁶ Zob. przyp. 5, a także: Stanisław Rosiek, *Maska pośmiertna. Kilka wstępnych ustaleń*, w: *Ogród sztuk. Maski*, red. Małgorzata Jarmułowicz i Katarzyna Kręglewska, Gdańsk 2017, s. 101–114.

²⁷ Zob. Wojciech Dudzik, *Parada masek*, w: tegoż, *Struktura w antystrukturze. Szkice o karnawale i teatrze*, Warszawa 2013 oraz tegoż, *Metamorfozy maski karnawałowej*, w: *Ogród sztuk. Maski*, dz. cyt., s. 117–130. Kilka ciekawych przekładów znalazło się zaś w antologii: *Karnawał: studia historyczno-antropologiczne*, dz. cyt.; tu szczególnie: Åsa Boholm, *Weneckie widowiska karnawałowe w maskach*, przeł. Justyna Jaworska, s. 205–229.

czono zaś aż dwa teksty podejmujące ją w szczegółowych, oryginalnych ujęciach. Odniesienia do maski karnawałowej można poza tym znaleźć niemal w każdym szkicu składającym się na ten tom.

Studia – trzeci dział antologii – to *case studies*, studia przypadków, z różnych powodów mogące zaciekawiać czytelnika. Są wśród nich dwa obszernie artykuły poświęcone współczesnym dyskusjom o estetyce i funkcji tradycyjnej maski karnawałowej jako symbolu lokalnej tożsamości w niewielkich miejscowościach Szwajcarii i Portugalii (sprawozdanie z badań terenowych Suzanne Chappaz-Wirthner i Grégoire’a Mayora w Lötschental oraz Paula Raposo w Podence) – w Polsce zupełnie nieznanymi, a w rodzimych krajach uchodzącymi za najważniejsze ośrodki ludowego karnawału. Zupełnie inną analizę zupełnie innej maski przynosi tekst o Powszechnym Respiratorze dla Cywilów, czyli masce gazowej – w tym konkretnym przypadku przeznaczonej dla dzieci w Wielkiej Brytanii w okresie II wojny światowej. Brytyjski archeolog i etnograf zarazem, Gabriel Moshenska, oparł swoje badania na zgromadzonych w archiwum BBC wspomnieniach ludzi, których dzieciństwo przypadło na okres wojny, by znaleźć klucz do zmysłowych doświadczeń w ramach ówczesnej relacji dziecka z maską-przedmiotem. Dwa końcowe szkice są poświęcone performansom masek we współczesnej praktyce muzealnej i galeryjnej, opisanym z perspektywy postkolonialnej (Polly Savage), oraz związkom między maskaradą a życiem seksualnym i funkcjom maski jako fetyszu (Valerie Steele).

Cytowane przez tę ostatnią autorkę zdanie znanego amerykańskiego psychiatry i badacza seksualności Roberta Stollera „Fetysz to opowieść przebierająca się za przedmiot”²⁸ można na koniec odnieść także do maski w ogóle: maska to opowieść przebierająca się za przedmiot. Niniejsza antologia jest zbiorem takich opowieści.

*

Wszystkie szkice i rozprawy zgromadzone w niniejszym tomie ukazują się w Polsce po raz pierwszy. Informacje o pierwodrukach podano w notkach zamieszczonych pod każdym tekstem. Ujednolicono zasady edytorskie i zapisy bibliograficzne. Nazwy masek występujące w tekstach traktowano jako nazwy własne i zapisywano wielką literą, niezależnie od indywidualnych rozstrzygnięć autorskich. Świadomym odstępstwem od obowiązujących obecnie norm ortograficznych jest zastosowanie pisowni wielką literą nazw dni i okresów świątecznych, ważnych dla użycia konkretnych masek (np. Tłusty Czwartek, Wielki Post). Pozostawiono też zapis wielką literą niektórych słów wyróżnionych w ten sposób przez autorów (łącznie z samym słowem Karnawał).

Wojciech Dudzik

²⁸ Cyt. za: Valerie Steele, *Moda, fetysz, fantazja*, zob. w niniejszym tomie, s. 279.